

Revolten mot idrottsdagarna

Bert Mårald

I den studie över läroverkskulturen under studentexamensperioden 1864–1968, titulerad *Från katekes till "Hets", sport och jazz. Läroverken som kulturmiljö och karriärstege*, med vilken jag är sysselsatt, berörs i ett av kapitlen relationen mellan idrotten och läroverken under 1900-talets första hälft. Syftet är att söka belysa den växelverkan som förekom mellan läroverken och den framväxande idrottsrörelsen. I nedanstående ministudie är ambitionen den mer blygsamma, att analysera debatten som omgav införandet av friluftsdagarna, något som inte tidigare så mycket uppmärksammats. Det har lämnats en lucka, som det kan finnas skäl att täppa till.

1927 års skolreform, konkretiserad i påföljande års läroverksstadga, innebar ett genombrott för idrotts- och friluftslivet inom vårt högre skolväsende. Det var då gymnastik- och idrottsämnet i kvantitativa mått nådde sin kulmen. Till detta hade fogats femton, maximalt tjugo, idrottsdagar, snart omdöpta till friluftsdagar. Ämnet hade därmed blivit ett av läroverkens mest omfattande, då friluftsdagarna stal tid från samtliga övriga ämnen. En förklaring var idrottsrörelsens allmänna frammarsch och det ökade intresset för fysisk fostran. Detta hade ursprungligen sin grund i socialdarwinistiska värderingar i en tid som utmärktes av nationernas kamp inte bara militärt. I vårt land hade rörelsen, kopplad till nygoticistiska stämningar, kunnat knyta an till nordiska kämpadater liksom till de antika ideal, som aktualiserats av de moderna olympiska spelen. För tävlingsidrotten fanns ännu

hinder att övervinna. Den uppfattades som en inträngling och konkurrent till Linggymnastiken, som länge varit ett omhuldat och dominerande inslag i de gamla gymnastikbyggnader, vilka vi ännu kan se stå intakta på läroverkstomterna i exempelvis Jönköping, Linköping, Strängnäs, Sundsvall och Umeå.

Otvetydigt är att även rashygieniska hänsyn spelat in. Som främsta inspiratör får Wilhelm Björck, disputerad zoolog från Lunds universitet som avancerat till undervisningsråd vid Skolöverstyrelsen, betraktas. Som socialdemokratisk riksdagsman hade han väckt motioner om skolans fysiska fostran och stått som första namn på den tvärpolitiska motion, som väckts vid 1920 års riksdag och som resulterat i inrättandet av det famösa Rasbiologiska institutet. Därtill hade han varit Skolkommissionens sekreterare 1918–1922 och i ansenlig grad medverkat vid utformandet av den betydelsefulla skolpolitiska propositionen till 1927 års riksdag. Härigenom upptogs på läroverkens schema ämnet gymnastik med lek och idrott, redan introducerat i folkskolan med 1919 års undervisningsplan. På läroverken gavs ämnet generöst utrymme. Beräknat på hela skolgången var det i realskolan bara modersmålet, tyska och matematik som hade fler veckotimmar. På det fyraåriga gymnasiet latinlinje hade endast latin och franska fler veckotimmar, på reallinjen bara matematik (Sandahl 2005:71). Läroverksstadgan av 1928 karakteriseras även av att biologiämnet utvidgats med hälsolära. Ett undervisningsmoment här var att varna för den skada krop-

pen kunde ådraga sig genom alltför flitigt kafedrickande.

Det förvånar inte att införandet av friluftsdagarna väckte opposition. Uppgiften att delta i och leda dessa uppfattades av många lärare som ny och främmande. År 1929 utkom protestskriften *De femton idrottsdagarna*, av Nils Jacob Anjou, adjunkt vid Kungsholmens läroverk, samt under åren 1921–1927 ordförande för Läroverkslärarnas Riksförbund. Bakgrunden var att Anjou vägrat medverka vid en av läroverkets idrottsdagar och då av sin rektor anmälts till Skolöverstyrelsen. I det läget gjorde Anjou motanmälan, varefter han skrev sin mycket omdiskuterade pamflett. Efter att ha betonat att han på intet sätt ställde sig fiendlig till idrotten eller ungdomens behov av fysisk fostran lyfte han fram de många nackdelar som han ansåg de rikligt tilltagna friluftsdagarna skulle medföra. Förutom den kraftigt reducerade undervisningstiden, varigenom oavvisliga och vida viktigare uppgifter för skolan skulle eftersättas, betonade han de medicinska riskerna. Han exemplifierade med benbrott, förkylning, lunginflammation och överansträngning. Därtill kritiserade han tvångssystemet med utkommenderade lärare, som förvisso inte alla var lämpade för uppgiften. Kritik riktades också mot den obligatoriska närvaroplikten för eleverna. Ett system byggt på frivillighet vore att föredra. Därtill kom, att onödiga kostnader åsamkades såväl elever som föräldrar. Till detta fogade Anjou argumentet, att de mest sportintresserade eleverna visat sig vara de sämsta i fråga om skolprestation (1929). Trots sitt bedyrande om motsatsen skiner här hans avoghet mot idrotten igenom.

Lika skoningslös var den kritik som Nils Holm, adjunkt i modersmål och kristendom vid Vasa Real i Stockholm, riktade i artikeln *Läroverken och idrottsdagarna*, publicerad i *Pedagogisk Tidskrift* 1928. Holm ställde frågan om det var lämpligt att tvinga gamla och kanske sjuka lärare till strapatser i skog och mark, något som menligt kunde inverka på

deras hälsa. Hårdhänta ingrepp i den personliga friheten var tydligen inget som vår demokratiska tid generade sig för. Vad som setts som ett dåligt skämt hade plötsligt förvandlats till blodigt allvar. Som den ansvarige utpekades Johan Almqvist, folkskoleinspektör i Västernorrlands län och ecklesiastikminister i C.G. Ekmans ministär, som presenterat 1927 års skolproposition (Holm 1928:225–229).

Med ett års erfarenhet av systemet blev friluftsdagarna ett hett debatterat ämne vid det tjugofemte svenska läroverkslärmötet i Göteborg i augusti 1929. Då hade Läroverkslärarnas Riksförbund genomfört en enkät som visade att 92 procent av de cirka 1000 svarande var missnöjda med de aktuella bestämmelserna för idrottsdagarna. Bilden var dock inte så ensidig, eftersom 86 procent samtidigt med ett klart ja besvarat frågan om det var berättigat att idrotten upptagits och tillerkänts särskild plats bland skolans arbetsuppgifter. Den debatt som följde efter en inledande översikt av Erik Johansson, rektor för Västra Realskolan i Majorna i Göteborg, speglar väl opinionsläget. Diskussionen kretsade kring för- och nackdelar med fasta eller rörliga idrottsdagar, liksom om det vore bäst med hel- eller halvdagar. Nils Jacob Anjou var även här en dominerande debattör. Han gjorde en jämförelse med England och dess internatskolor och åberopade den unge författaren Ivar Lo-Johansson, som ansett att Sverige inte hade så mycket att lära från detta håll då det gällde fysisk fostran. Det har sitt intresse, eftersom just denne inte långt därefter skulle återkomma till ämnet i en kontroversiell och uppmärksammas skrift.

Anjou yrkade på en revision och reduktion av antalet idrottsdagar. Han backades upp av Cornelius Sjövall, rektor för Katarina Realskola i Stockholm, som åberopade regeeringsformens paragraf 36. Där stadgades det att en ämbets- eller tjänsteman inte utan egen begäran kunde beordras och flyttas till andra uppgifter än de föreskrivna. Därmed skulle

det omöjliggöras att med lagliga medel tvinga de lärare, som erhållit ordinarie befattningar före den nya stadgans antagande, att medverka vid friluftsdagarna. I modererande syfte gick Skolöverstyrelsens generaldirektör Otto Holmdahl in i diskussionen, varvid han redovisade en enkät som företagits bland föräldrarna vid Östermalms läroverk. Där hade det framgått att attityden till idrottsdagarna var övervägande positiv. Kristianstadsrektorn Birger Sjövall och hans Kalmarkollega Carl Ernst Göransson drog fram praktiska svårigheter kring schemalaggningsen. Härnösandsrektorn Gösta Bucht påtalade de hinder väderleksförhållandena kunde medföra i hans landsända. Det var bara under begränsad tid som sommaridrott kunde bedrivas i landets nordligare delar, där vintern innebar andra olägenheter som köld, snöstormar och töväder. Klart mer positivt inställd var Linköpingsrektorn Josef Liljeblad, som inte tyckte det var så alarmerande om en del överflödigt undervisningsstoff fick stryka på foten till förmån för en gnutta friluftsliv. Lite bisart var hans argument att det knappast var nödvändigt att våra geografiböcker namngav bifloderna till Ob, Jenisej och Lena. Visserligen var de och deras huvudfloder långa och vattenrika men det var ändå sällan någon kom i beröring med dem, försåvitt man inte hamnat som fånge i Sibirien eller var i färd med att genomföra Nordostpassagen (Tjugofemte svenska läroverksläroverksrådet i Göteborg 1929).

Entusiasmen för friluftsdagarna var onekligen måttlig. Inte heller var de argument som användes mot dem så välslipade. Negativismen mötte ändå en del mothugg. Gustaf Mellén, rektor för Göteborgs Latinläroverk, uttalade sin tillfredsställelse med systemet efter första årets erfarenheter. Han hade till och med kunna iaktta en viss entusiasm inom lärarkåren, som funnit att deras vigör enbart mått väl av reformen. Kanske kunde pensionsåldern nu höjas med ett tiotal år, tillade han skämtsamt. Den livfulla debatten fick dock ett snöpligt slut, då Hilding Celander,

nyutnämnd rektor för Flickläroverket i Göteborg, vädjade om att diskussionen måtte upphöra för att ge plats åt mer väsentliga pedagogiska frågor.

Uppenbarligen rörde lärarnas skyldighet att medverka som ledare vid friluftsdagarna upp starka känslor. Många ansåg sig inte ha utbildning för uppgiften och inte heller den rätta hågen. En humoristisk skildring av stämningen ges i latin- och Linköpingslektorn Sven Lilliedahls bok *Katedern. En roman om skolpreusseriet*. Det var med förväntan och åtskillig fruktan som den första idrottsdagen i början av hösten emotsågs, heter det där. Utan att den ens nämndes fanns den i bakgrunden, på lektionstid och i kollegierummets samspråk. Att visa sin kompetens som sportsman sågs som en god beföringsgrund, samtidigt som ingen kollega ville visa sig alltför käck eller beslås med något som kunde tydas som sportutövning. Det skulle för all framtid kunna döma honom till fotbollsdomare eller terränglöpare. Skridskor och rackets blev fula ord. Så följde den festliga beskrivningen av hur idrottsdagen verkliga förlöpte i den lilla garnisonsstaden, som uppenbarligen är Eksjö, där Lilliedahl tillbringat ett år av måttlig trivsel. I den unga läroverksstaden, som många lärare passerade i väntan på transport till en stifts- eller residensstad eller ort i universitetens närhet, upplevdes idrottsdagen, som lockat till sig nyfikna åskådare, som en mobilisering med ordergivning och rapportskrivning. I Lilliedahls roman framställs idrottsdagen, vid sidan om flickornas entré i de offentliga läroverken och förbudet mot kroppsbestraffningar, som en väsentlig del av Den Stora Reformen, det vill säga 1927 års skolproposition (Lilliedahl 1932:68 ff).

Om idrotten som kulturfenomen, vidhäftat med en del vulgära yttringar, utspann sig samtidigt en mer allmän debatt. Stor uppmärksamhet rönt Ivar Lo-Johansson, som alltså i samband med sina Englandsresor redan varit inne på ämnet, med sin pamflett *Jag tvivlar på idrotten*, utkommen 1931. Författa-

ren utslungade ett anatema inte så mycket mot idrotten i sig som mot dess svans, chauvinismen, idolkulten, rekordhetsen, publikens vrål på läktaren och pressens svällande sportsidor, till förfång för den kulturella bevakningen (Lo-Johansson 1931). Tendensen att spela ut intellektuella sysselsättningar mot sportsliga är tydlig. Det fanns, menade Lo-Johansson, en risk att arbetarklassen vändes bort från den politiska och fackliga kampen. Även från kulturkonservativt håll attackerades idrottens avigsidor, som exempelvis av författarna Sven Stolpe och Sten Selander. Möjligen ledde den livliga debatten till att idrottsdagarna i läroverksstadgan av 1933 minskades till tio, högst tolv dagar. Sannolikt har även den nye ecklesiastikministern, socialdemokraten Arthur Engberg, som nog mer gouterade andlig och språklig akrobatik än den fysiska, medverkat till reduceringen.

Idrottsdagarnas införande är en indikator för den samhällsförändring och modernisering som mellankrigstiden innebar. Till förändringarna i 1927 års skolreform hör, som framgått, även att agan förbjöds i det högre skolväsendet och framför allt att flickorna bereddes tillträde till de statliga läroverken. Vad sporten beträffar var den förvisso inget nytt fenomen i läroverksvärlden. Flera rektorer hade tillhört tillskyndarna. En pionjär var latinisten Per Hjalmar Söderbaum, som under sin rektorstid i Sundsvall introducerade skidtävlingar och fjällvandringar. Överflyttad till rektoratet vid först Helsingborgs Högre allmänna läroverk, HAL, därpå Malmö HAL, blev han en förgrundsgestalt vid uppbyggnaden av den skånska idrottsorganisationen. Han blev Skånes idrottsförbunds förste ordförande och var en av initiativtagarna till Malmö idrottsplats, kanske den tidens modernaste arena i Norden, invigd av honom 1896. Han var spänstig i hög ålder, lärde sig cykla som 60-åring och gled fram på skridskor vid fyllda 80 (Billing 1996:13).

Redan i slutet av 1800-talet hade de första IFK-föreningarna grundats, med läroverks-

elever som initiativtagare. Den första 1895 vid Norra Real i Stockholm. Språkmannen Carl Svedelius, rektor från 1906, närde ambitionen att skapa ett formligt idrottsläroverk. Med början 1910 tog Svedelius initiativet till årliga vårvinterresor till Jämtlandsfjällen, institutionaliserade på nationell nivå från 1925. Från 1912, Stockholmsolympiadens år, hade skolonungdomens hösttävlingar i friidrott blivit en etablerad institution. 1916 hade Skolidrottsförbundet instiftats, vars förste och långvarige ordförande Svedelius blev. Han var ledamot i Riksidrottsförbundet (Meinander 1991, Sörlin 1995:97–98). Till de stora förändringar som skedde på skolidrottens område mot 1920-talets slut hörde att även flickorna drogs in i verksamheten. En pionjärinsats gjorde här Einar Lilie, Skaradjäkne, själv framstående idrottsman, som disputerat i nordiska språk och under tre decennier rektor för Göteborgs Kommunala mellanskola. Därtill blev han under 1930-talet ordförande i Örgryte IS. Vid sidan om sin rektorsposition

verkade han som läroboksförfattare och utgivare av litteraturantologier. Under en vistelse i England 1925 hade han väckts för tanken på kvinnlig idrott. Året därpå tog han initiativet till en damolympiad på den nya idrottsplatsen Slottsskogsvallen. Strax därefter var han med om att grunda Göteborgs Kvinnliga Idrottsklubb, snart en av landets mest framgångsrika. Tillsammans med sin rektorskollega i Falkenberg, Gösta Malmgren, gav han ut *Skolidrottsboken.Handledning för lärare och elever* (Lindroth 1987:233–234).

Trots friidrottens och skidsportens popularitet blev det ändå på sikt bollspelen som uppnådde ett slags primat. Kring första världskriget hade fotbollen trängt in som fritidssysselsättning på läroverkens skolgårdar. Värre kanoner har aldrig skjutits i svensk fotboll än på Norra Latins skolgård, är ett uttryck myntat av Rudolf ”Putte” Kock som tog studenten där 1919. Som gymnasist hade han värvats till AIK och visat sina talanger. I samma majvecka som han examinerades hann han debutera i såväl AIK:s representationslag som landslaget (Kock 1955). Hans skolkamrat, sportjournalisten Bengt Ahlbom, har broderat ut historien till en legend med hjältegloria.

Putte hade dagen före debuterat som vänsterytter i AIK:s A-lag och nu kom han ner på en rast mellan censorsförhören och slog med lackskor tio straffsparkar i rad stolpe in. Gissa om vi beundrade vår idol, som dagen efter blev uttagen till landslaget mot Finland där han sköt Sveriges samtliga tre mål (Ahlbom 1992:14–16).

Motsättningen mellan studier och idrott var säkert överdriven. Det gick att förena idrottsutövning med framgångsrika studier. Nostalgiskt beskriver Henrik Sandblad, blivande professor i lärdomshistoria, med idrottshistoria som delgebiet, sina gymnasieår vid Göteborgs latinläroverk under 1920-talets sista år. Sandblad lyckades väl kombinera sina studier på latinlinjens helklassiska gren med frekvent eget fotbolls-

spelande på Heden, samtidigt som han bevistade söndagsmatcherna på Ullevi, särskilt då Örgryte IS, läroverksungdomens favoritlag, spelade (Sandblad 1990:54–55). Hos Göteborgs läroverksungdom hade intresset stegrats med fotbollsallsvenskans tillkomst vid 1920-talets mitt med därtill hörande framgångar för stadens lag, IFK, GAIS och ÖIS, varigenom västkustmetropolen begåvades med epitetet fotbollshuvudstad.

Motståndet mot friluftsdagarna var snart ett passerat stadium i takt med att idrotten kom att spela en alltmer central roll vid våra skolor. Det framgår av antalet skolidrottsföreningar, som ökade från 207 år 1927 till drygt 1000 idrottsföreningar 1938 (Lindroth 1987). Skolungdomens nationella sammandragningar på Stadion och kampen om kannor och pokaler var begivenheter som stärkte läroverkens kollektiva identitet och lokalkänslan på de orter som representerades. Att som Norra Latins fotbollslag efter finalvinsten 1937 mot Norrköpings HAL om Kronprinsens pokal få tåga Vasagatan fram i bästa showstil, inta segermåltid på hotell Carlton för att därefter föras till den egna skolan och hyllas som hjältar vid den till gymnastiksalen förlagda balen måste ha varit något stort, heter det i en sentida kommentar (Lundquist-Wanneberg 2004: 163). Det var samma år som nationalarenan Råsunda invigdes, för övrigt samtidigt som Nils Jacob Anjou gick ur tiden.

För den av läxläsning och tätt duggande salskrivningar uppbundna läroverksungdomen fanns behov av frizoner. Skolans kulturföreningar kunde fylla en del av den funktionen. Vid sidan härom fanns musik och sport. Som synes var det under visst initialt motstånd som den senare integrerades i läroverkskulturen. Införandet av friluftsdagarna låg ändå rätt i tiden. Idrotten hade utvecklats till en folkrörelse, i vilken även läroverken lät sig inlemmas.

Bert Mårald, f.d. universitetslektor i historia
Umeå

Nyckelord: socialdarwinism, läroverk, friluftsdagar, skolreformen 1927, debattskrifter

Referenser

- Ahlbom, Bengt 1992: *Mästare i det mesta. Minnen från Stockholms stadion 1912 till Los Angeles 1984*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Anjou, Nils Jacob 1929: *De femton idrottsdagarna. Ett ord till föräldrar och målsmän*. Stockholm: Bergvall.
- Billing, Peter 1996: *Hundra år av gemenskap. Malmö idrottsplats 1896–1996*. Malmö: Möllenvångens samhällsanalys.
- Holm, Nils 1928: *Läroverken och idrottsdagarna. Pedagogisk Tidskrift* 1928.
- Kock, Putte 1955: *Fotbollen – mitt livsöde*. Stockholm: Almqvist & Wicksell.
- Lilie, Einar & Malmgren, Gösta 1922: *Skolidrottsboken.Handledning för lärare och elever*. Stockholm: Svenska andelsförlaget.
- Lilliedahl, Sven 1932: *Katedern. En roman om skolpreusseriet*. Stockholm: Schildt.
- Lindroth, Jan 1987: *Idrott mellan krigen. Organi-*

sationer, ledare och idéer i den svenska idrottsrörelsen 1919–39. Stockholm: HLS.

- Lo-Johansson, Ivar 1931: *Jag tvivlar på idrotten*. Stockholm: Bonniers.
- Lundquist Wanneberg, Pia 2004: *Kroppens medborgarfostran. Kropp, klass och genus i skolans fysiska fostran 1919–1962*. Åkersberga.
- Meinander, Henrik 1991: *Karaktärsdaning framför allt. En skiss av Carl Svedelius, pedagog och idrottsideolog av nordiska mått. Idrott, historia och samhälle*.
- Proschwitz, Adolf von 1930: *Tjugofemte svenska läroverksläraremötet i Göteborg 14–17 aug. 1929*. Göteborg.
- Sandahl, Björn 2005: *Ett ämne för alla. Normer och praktik i grundskolans idrottsundervisning 1962–2002*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sandblad, Henrik 1990: *Göteborg–Uppsala tur och retur*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Sörlin, Sverker 1995: *Filolog i sportkostym – rektor Carl Svedelius. Obemärkta. Det dagliga livets idéer*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

SUMMARY

The Revolt against Sports Days

Within the framework of an extended publication concerning Swedish high-schools this minor study focuses on the introduction of sports days at the schools around the end of the 1920s. As a background ideas about social Darwinism and a healthy lifestyle are analysed. The proposed reform caused opposition and controversies. A lively debate mirroring different views started. A pamphlet, called *De femton idrottsdagarna*, written by the grammar teacher Nils Jacob Anjou, was published as well as a novel, *Katedern. En roman om skolpreusseriet*, with his colleague Sven Lilliedahl as author. At the national teachers' conferences there were discussions, which could be very lively as well as amusing.

On the whole the interwar-era favoured the athletic trend as well as ball-games at high-schools. Several leading headmasters supported this development. Examples are Carl Svedelius, prominent headmaster at the Norra Real highschool, Stockholm, and Einar

Lilie in Gothenburg, pioneer of female sports activities. A critical voice was the wellknown novelist Ivar Lo-Johansson, who published a pamphlet called *Jag tvivlar på idrotten*. Other opponents were intellectuals as Sten Selander and Sven Stolpe.

In the long run the sports movement was essential for the development of Swedish popular life. In promoting sports life high-schools thereby played an important role. In my brief study focus is placed on the sporting activities of the high-schools during the inter-war period. Especially interesting is the crucial School Reform of 1927, which gave girls legal access to the Swedish public schools. For the young generations sporting activities filled a large part of their leisure time. Apparently it was possible for pupils to combine intellectual and sporting activities.

Keywords: social Darwinism, high-schools, sports days, The School Reform of 1927, pamphlets